

NIKOH SHARTNOMASINING HUQUQIY AHAMIYATI VA O'ZBEKISTON AMALIYOTIDA UNI QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Dadajanova Zarnigor Sherali qizi

E-mail: dadajonovazarnigor1226@gmail.com

Qadambayeva Ozoda Umid qizi

E-mail: qadamboyevaozoda2@gmail.com

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Yurisprudensiya: biznes huquqi yo'nalishi 4-bosqich talabalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19508292>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishi O'zbekiston Respublikasining oila qonunchiligida nikoh shartnomasi institutining tutgan o'rnini fundamental tahlil qilishga bag'ishlangan.

Maqolada shartnoma erkinligi va oila huquqi prinsiplari o'rtasidagi mutanosiblik, er-xotinning mulkiy huquqlarini himoya qilishning xalqaro standartlari va milliy amaliyotdagi to'siqlar batafsil ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy mulk daxlsizligini ta'minlashda nikoh shartnomasining o'rni ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: nikoh shartnomasi, oila huquqi, mulkiy rejim, er-xotinning umumiy mulki, shartnomaviy tartibga solish, notarial tasdiqlash, subyektiv huquqlar, Oila kodeksi, ijtimoiy mentalitet, huquqiy madaniyat.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkiy munosabatlarning murakkablashuvi va xususiy mulk daxlsizligining ustuvorligi oila ichidagi iqtisodiy aloqalarni yangicha huquqiy tartibga solishni taqozo etmoqda. Oila instituti jamiyatning asosi sifatida ushbu o'zgarishlarning markazida turibdi va aynan shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasining 1998-yilda qabul qilingan Oila kodeksi bilan milliy qonunchiligimizga kirib kelgan nikoh shartnomasi instituti alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur huquqiy hujjat er-xotin o'rtasidagi mulkiy munosabatlarni qonuniy rejimdan shartnomaviy rejimga o'tkazishning asosiy vositasi bo'lib, u nafaqat iqtisodiy manfaatlar muvozanatini saqlaydi, balki oilaviy nizolarning oldini olishga ham xizmat qiladi [1].

Bugungi kunda tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishi, intellektual mulk obyektlarining ko'payishi va ko'chmas mulk bozorining faollashuvi oilada mulk taqsimoti masalasini yanada murakkablashtirgani sababli, ushbu institutning huquqiy mohiyatini chuqur anglash va uni amaliyotga tatbiq etish strategik ahamiyatga ega.

Nikoh shartnomasining huquqiy tabiati O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 29-moddasida mustahkamlangan bo'lib, unga ko'ra, mazkur kelishuv nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohda bo'lgan davrida va hatto nikohdan ajratilgan taqdirda ham ularning mulkiy huquq hamda majburiyatlarini belgilovchi maxsus yuridik hujjatdir [2]. Ushbu shartnomani tuzish huquqiga nafaqat rasmiy nikohdan o'tgan shaxslar, balki nikohga kirishish niyatida bo'lgan bo'lajak kelin-kuyovlar ham ega bo'lib, bu yerda o'ziga xos huquqiy mexanizm amal qiladi. Masalan, nikoh qayd etilgunga qadar imzolangan shartnoma faqat nikoh rasman ro'yxatga olingan lahzadan boshlab yuridik kuchga ega bo'ladi va agar nikoh qayd etilmasa, shartnoma ham o'z-o'zidan bekor hisoblanadi.

Qonun chiqaruvchi nikoh shartnomasining shakliga nisbatan imperativ talab qo'ygan holda, uning yozma ravishda tuzilishi va majburiy tartibda notarial tasdiqlanishini shart qilib belgilagan [3]. Notarius ushbu bitimni tasdiqlash jarayonida taraflarning irodasi mutlaqo erkin ekanligini, ularning muomala layoqati joyidaligini va eng muhimi, shartnoma bandlari amaldagi qonunchilik hamda axloq normalariga zid emasligini tekshirishga mas'ul sanaladi.

Nikoh shartnomasining asosiy funksiyasi qonunda belgilangan umumiy birgalikdagi mulk rejimini shartnomaviy tartibga solish bilan almashtirishdir. Taraflar o'z xohishlariga ko'ra alohida egalik rejimini tanlashlari mumkin, bunda nikoh davomida orttirilgan mulk uni sotib olgan yoki o'z nomiga rasmiylashtirgan tarafning shaxsiy mulki bo'lib qoladi. Nazariyotchi olimlarning fikriga ko'ra, ushbu model tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi shaxslar uchun eng xavfsiz yo'l hisoblanadi, chunki bir tarafning biznesdagi iqtisodiy xatarlari yoki qarzlari uchun ikkinchi tarafning shaxsiy mulkiga talab qo'yilishining oldini oladi [4].

Shuningdek, taraflar ulushli egalik rejimini ham o'rnatishlari mumkin bo'lib, bunda har bir ashyodagi taraflarning aniq ulushi oldindan belgilab qo'yiladi. Muhimi shundaki, shartnomada nafaqat mavjud mulk, balki kelajakda orttiriladigan daromadlar va moliyaviy aktivlarning taqdiri ham ko'rsatilishi mumkin, bu esa oilaning moliyaviy barqarorligini uzoq muddatli rejalashtirish imkonini beradi.

Shartnoma erkinligi tamoyili mavjud bo'lsa-da, O'zbekiston qonunchiligi nikoh shartnomasi mazmuniga nisbatan ma'lum huquqiy himoya filtrlarini o'rnatgan. Oila kodeksining 31-moddasi shartnomada er-xotinning sadoqati, uy yumushlarini taqsimlashi yoki bolalarning kelgusi tarbiyasi kabi shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga solishni qat'iy taqiqlaydi.

Shuningdek, shartnoma biron-bir tarafning mehnat qilish, yashash joyini erkin tanlash yoki o'z huquqlarini sud orqali himoya qilish kabi fundamental huquq layoqatini cheklay olmaydi. Agar shartnoma bir tarafni mutlaqo mulksiz qoldirsa yoki uni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan o'ta noqulay ahvolga solib qo'ysa, bunday bitim Fuqarolik kodeksining tegishli normalariga asosan sud tartibida haqiqiy emas deb topilishi mumkin [5].

Bu normalar oila a'zolarining iqtisodiy tengligini va ijtimoiy adolat tamoyillarini saqlashga xizmat qiladi.

Nazariy jihatdan ushbu institut mukammal shakllantirilgan bo'lishiga qaramay, amaliyotda nikoh shartnomasi hali ham ommaviy xarakterga ega emasligi kuzatilmoqda.

Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda yiliga tuziladigan yuz minglab nikohlarning bor-yo'g'i juda kichik qismida bunday kelishuv imzolandi [6]. Buning asosiy sababi sifatida birinchi navbatda milliy mentalitetimizdagi o'ziga xos qarashlarni ko'rsatish mumkin, ya'ni ko'pchilik nikohni sof ma'naviy rishta deb bilgani sababli, unga iqtisodiy nuqtai nazardan yondashishni ishonchsizlik belgisi sifatida baholaydi.

Shuningdek, aholi o'rtasida huquqiy savodxonlikning yetarli emasligi va nikoh shartnomasining faqat boy qatlam uchun mo'ljallanganligi haqidagi noto'g'ri stereotiplar ham to'siq bo'lib xizmat qilmoqda. Vaholanki, bugungi kunda o'rta qatlam uchun ham ipoteka majburiyatlarini yoki kredit yuklamalarini adolatli taqsimlashda bu eng samarali huquqiy vositadir [7].

Kelajakda nikoh shartnomasi institutini ommalashtirish va uning amaliy ahamiyatini oshirish uchun tizimli chora-tadbirlar talab etiladi. Bu borada raqamli platformalardan foydalanish, xususan, "E-notarius" portali orqali turli hayotiy vaziyatlarga mos keluvchi namunaviy shartnoma shakllarini taqdim etish muhim qadam bo'lishi mumkin. Shuningdek, FHDYo organlari qoshidagi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlovchi kurslarda oilaning huquqiy va iqtisodiy asoslari bo'yicha tushuntirish ishlarini kuchaytirish lozim.

Nikoh shartnomasi – bu oilani buzishga xizmat qiluvchi hujjat emas, balki uni kutilmagan iqtisodiy nizolardan asrovchi va oilaviy barqarorlikni ta'minlovchi zamonaviy vositadir.

Jamiyatda huquqiy madaniyat yuksalib borishi bilan ushbu institut nafaqat mulkiy huquqlarni himoya qiladi, balki oilaviy munosabatlarda o‘zaro mas’uliyat va shaffoflik muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998-y., 5-6-songa ilova.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga sharhlar. J.I. Ismoilov tahriri ostida. – T.: TDYU, 2021. – B. 112.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Notariat to‘g‘risida"gi Qonuni 1996-yil 26-dekabr, 343-I-son.
4. Sh.M. Asadov. "Oila huquqida shartnomaviy munosabatlarni takomillashtirish". Monografiya. – T.: 2022. – B. 45-48.
5. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (Birinchi qism) 01.03.1997.
6. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi statistik hisoboti (2022-2023 yillar).
7. G.Y. Xalilova. "Nikoh shartnomasi: xorijiy tajriba va milliy amaliyot". // Huquq va burch jurnali. 2023, 5-son. – B. 24-27.